

**Reconstrucție identitară prin scriitura recuperatorie a „cărții vorbite” .
Norman Manea, *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian***

**Drd. Anicuța NOVAC
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

***Abstract:** Consisting of a interrogating people about the events in their past, the narrative interview appeals to the selective affective memory. The interviewed subject choose the most important remarkable moments for him, with relevance for „his own personal history”, with the purpose of a allotting retroactively a significance to his own identity script. The relationship centre – edge caused Norman Manea’s identity structure to reconfigure. These two poles have not got into conflict but have highlighted each other: his being fed up prevented him from adopting the shallowness of American pop culture and his democratic disengagement have made him visible in the landscape of present Romanian literature. Kanterian’s questions generate a confession dialogue, about himself and the world, sliding from a theme to another, from a culture to another, giving the impression of an identity-puzzle.*

***Keywords:** spoken book, problematic identity, scriptural profile, cultural pattern, personal history*

Tema acestui articol o constituie analiza modului în care poetica dialogurilor narative condiționează restructurarea retroactivă a formulei identitare. Articolul își propune ca scop identificarea acestor structuri textual-discursive, implicate în construcția scenariului identitar-recuperator al scriitorului Norman Manea. “Sunt un scriitor român, indiferent dacă îmi place sau nu, indiferent dacă altora le place sau nu. Cât despre reconciliere – da, ar fi de dorit. Dar, cum spun americanii, *you need two for tango.*” [Manea, 2010: 150] Răspunsul lui Norman Manea este elocvent pentru redefinirea identitară retroactivă și pentru poziționarea reconciliantă față de trecut. Este o reconciliere dorită, la care scriitorul ajunge după reevaluări succesive ale relației tensionate cu țara de origine.

Redefinirea identitară retroactivă facilitează analiza modului în care relaționează memoria, istoria și identitatea colectivă / individuală. În articolul de față am apelat la teoria lui Rob Evans, care accentuează virtuțile speculative ale interviului narativ, din perspectivă lingvistică și la cea a lui Didier Demazière referitoare la redimensionarea componentei temporale a biografiei. Abordarea discursiv-identitară a lui Evans servește scopului nostru. Principalul avantaj al dialogurilor narative constă în producerea

datelor biografice sau a *biografemelor*. Aceste date biografice arată cum subiectul a experimentat evenimentele la care a participat. Ceea ce ne interesează sunt tehnicile care conturează o *gramatică a datelor biografice*, dând sens istoriei personale: “rezumatul și ordinea temporală a evenimentelor, reevaluările, repetiția, enunțul ezitant, stările de spirit și schimbarea lor; modalitatea, adică modul în care utilizăm limbajul pentru a codifica mesajul, credințele personale care ne situează în acord sau în dezacord cu ceilalți, calitatea vocii și emfaza, reiterarea unor teme, intertextualitatea.” [Evans, 2008: pp.193-222]

Pornind de la caracterul retrospectiv al dialogului narativ, Didier Demazière afirmă că acest tip de discurs favorizează o “incursiune discursivă în memorie, o tramă temporală” structurată de evenimente semnificative. [Demazière, 2007: 12] Dialogurile narative fac apel la memorie și la capacitatea selectivă a acesteia, întrucât nu este rememorată viața în întregime, ci episoade semnificative. Structurile textual-discursive cu miză identitară sunt considerate indicii axei temporale prezent-trecut-viitor.

Evenimentele trăite și rememorate sunt ficționalizate sau puse în intrigă într-un scenariu dar și subiectivizate. Marie Carcassonne consideră că evenimentul din trecut, re trăit prin discurs, nu poate fi lipsit de trăirile afective pe care le-a generat prima dată: „une mise en affectivité, nécessairement temporelle, des événements racontés par le temps racontant.” [Carcassonne, 2007:] Carcassonne identifică următoarele elementele ale *temporalității afective*, pe care vom încerca să le identificăm și noi în volumul menționat: afinități sau contraste între planurile enunțiative *istorie – discurs* și perspectivele temporale, cronotopul, prezentarea sinelui în termeni generali sau particulari, ritmul, tempoul textului.

Tema articolului și textul-suport impun o explicare a conexiunilor dintre istorie-memorie-identitate. Ricoeur explică legătură dintre identitate și memorie prin modelul narativ al identității, care conectează eul din trecut, cu cel prezent și cu cel proiectat în viitor: „Identitatea este un proiect hermeneutic, bazat pe interpretări și reinterpretări succesive al căror adevăr e sistematic negociabil și supus ajustărilor, reluărilor, modificărilor. Ne întreprindem pe noi înșine așa cum interpretăm un text, parcurgând o serie de procese de analiză, expectații și înțelegeri retrospective.” [Ricoeur, 2001: 23] Conceptul de memorie, explică Ricoeur, se intersectează cu cel de identitate, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv, întrucât facem apel la memorie când inițiem un proces de revendicare a identității. Astfel memoria e înțeleasă drept „componenta temporală a identității.” [Ricoeur,

2001: 103] Raportul dintre istorie și memorie este acela al unei reluări critice prin intermediul a tot felul de reprezentări ale istoriei. *Ficționalizarea* sau *punerea în intrigă* este unul dintre ele.

Recuperarea memoriei devine o datorie morală, consideră Tzvetan Todorov, mai ales când evenimentele trăite de individ sau de colectivitate sunt de natură excepțională sau tragică. În cazul acesta, psihanaliza atribuie memoriei un rol terapeutic, de vindecare a amintirilor dureroase. Todorov stabilește o conexiune și între memorie și identitate, în sensul că identitatea prezentă este compusă și din ipostazele trecute, din perspectiva alterității asupra sinelui: „Eul prezent este o scenă pe care intervin ca personaje active un eu arhaic, abia conștient, format la începutul copilăriei, și un eu reflectat, imagine a imaginii pe care o au alții despre noi sau, mai degrabă, a aceleia care ne imaginăm noi că este prezentă în mintea lor.” [Todorov, 1999: 24]

Cele două personaje scripturale, intervievatorul și intervievatul, s-au cunoscut în urma unei polemici. Kanterian a intervenit în apărarea lui Eliade, ca răspuns la articolul lui Manea, *Felix culpa*. Judecățile de valoare, atitudinile și evaluările față de „statuile vechi și noi ale Olimpului românesc”, sunt imperfecte dar cât se poate de sincere, recunoaște Manea de la început, astfel încât cititorul îi poate acorda credit: „Ezitățile au existat, mărturisesc, și atunci și mereu, și nu au fost puține, chiar dacă au fost învinse, până la urmă de o instinctivă și puerilă îndârjire de a rămâne moralicește viu tocmai prin imprudență și nestăpânire. Să rămân, de fapt – mai modest și mai exact spus - eu însumi.” [Manea, 2010: 7]

Una dintre structurile identitare o descoperim într-o mască narativă. Este vorba de băiatul din nuvela *Nunțile* care, în noul regim politic, cel comunist, trebuie să mărturisească celorlalți experiența din lagărul de concentrare. Discursul repetitiv desensibilizează atât emițătorul cât și auditoriul, fiind o trimitere la intrumentalizarea și banalizarea Holocaustului. Ficționalizarea sinelui și a istoriei reprezintă o constantă a scrierilor personale, explicată prin distanța temporală și afectivă care separă autorul de evenimentele povestite și prin dedublarea instanței enunțatoare în subiect și obiect al discursului. În termenii lui Ricoeur, autorul transferă identitatea personajelor, care devin *identitățile sale narrative*.

Întrebarea despre Holocaust și antisemitism declanșează memoria afectivă a scriitorului, care evocă prima experiență în care a experimentat statutul de victimă a totalitarismului, cea a deportării în Transnistria. Întrebările funcționează, așa cum remarcă Simona Antofi, “nu doar ca un declanșator / catalizator al discursului identitar principal, ci și ca o eficientă

grilă de selecție retrospectivă ce are la bază o fructuoasă intersubiectivitate.” [Antofi, 2014: 63]

O altă structură identitară recuperată prin rememorare este cea de scriitor incomod. Dezbaterile din spațiul românesc de cultură, despre raportul etic-estetic în cazul unor scriitori ca Mircea Eliade, Emil Cioran, Mihail Sebastian recompun datele biografice ale parcursului său ca scriitor incomod. Referitor la cazul Eliade, Manea afirmă că s-a ferit de etichetări simplificatoare, considerând că ambiguitatea ideologică trebuia asumată. Mixarea citatelor din publicistica lui Eliade și ascunderea voluntară a dovezilor de către unii intelectuali români, refuzarea unui drept la replică de către publicații importante devin motive ca reevaluarea făcută acum de Norman Manea să fie una detașat-ironică. Demitizarea realizată de Manea prin discuția despre „ambiguitățile vinovate” ale unor “icoane culturale” îl transformă într-un caz incomod, generând o defăimătoare campanie de presă împotriva sa. Nedreptatea, ocolirea adevărului, cenzurarea anumitor subiecte devin pentru Manea stimuli declanșatori ai unei structuri identitare din trecut, aceea de victimă a totalitarismelor: „România și viața intelectuală românească au fost parte deloc neglijabilă a biografiei și identității mele și m-am simțit aproape silit să declanșez, din depărtare, dezbaterile, de împrejurări care veneau să reitereze o tradiție nefastă.” [Manea, 2010: 63]

Temporalitatea afectivă a acestor evenimentelor rememorate de Manea prin dicurs este evidentă în tonalitatea vocii. O voce neutră, evitând excesele sau extremele, ironic-amară când consemnează derapajele. Unele voci din cultura română o simt subiectivă, revanșardă pentru nedreptățile suferite de scriitor. Rezumând aproximativ douăzeci de ani de receptare a articolului *Felix culpa*, mulți autori i-au susținut observația și au recunoscut probele, mai ales că, în contextul actual, subliniază Manea, „se poate discuta senin opera lui Eliade, fără misterul unor stânjenitoare secrete biografice.” [Manea, 2010: 267] În relație cu Nicolae Manolescu, se simt nuanțele ironice ale vocii care alternează cu un umor semiinofensiv, folosit pentru a banaliza subiectul: „Așa cum am mai spus, nu l-am acuzat de antisemitism și nu îl consider antisemit. [...] L-am acuzat de «lectură infidelă», de frivolitate, incorectitudine, politicianism, narcisism etc., dar nu de antisemitism. [...] Cum ar putea, de altfel, un «infidel» să fie antisemit?” [Manea, 2010: 303]

Alte structuri textual-discursive ca reiterarea unor teme, reevaluările, răspunsurile indirecte, cu trimiteri intertextuale pun în evidență o altă latură identitară: alogenu, inadaptatul, evreul, marginalul. Manea a

căutat mereu integrarea, fiind destul de reținut, în ciuda manifestărilor antisemite din presă și cultură: „Momentele când am luat public atitudine împotriva unor manifestări antisemite au fost relativ rare. Ecoul lor exagerat mi-a asigurat o faimă bizară, de militant, care nu mi se potrivește. Sunt, în general, înclinat mai curând spre introspecție și autocritică, decât spre autoapărare.” [Manea, 2010: 17] Anularea legilor rasiale, căderea regimului antonescian și instaurarea comunismului alimentează speranțele unui nou început. Socialismul *multilateral dezvoltat* impunea un *om nou*, robotizat, o marionetă, oferind scriitorului în fiecare zi motive de emigrare. Simulacrul de existență din timpul regimului comunist îl determină pe scriitor să caute refugiul în literatură, care devine o formă de exil interior.

Așa cum explica Andreea Deciu, intervenția alterității în definirea sinelui face ca identitatea să fie „locul intersecției narațiunii oficiale cu narațiunile paralele sau concurente.” [Deciu, 2001: 19] Ne definim prin apartenența la un grup, învățăturile însușite de noi sunt primite de la ceilalți. Alogenul, marginalul Manea refuză identitatea omului nou, impusă de putere, și alege ca strategie de conservare a identității oficiale literatura. În aceeași direcție a implicării intersubiectivității în definirea identității se înscrie și punctul de vedere al lui Alex Mucchielli. Mucchielli pornește de la situația de comunicare și definește identitatea ca fiind “rezultatul comunicărilor unui subiect (perspectiva emițătorului) și al comunicărilor despre subiect (perspectiva receptorului), prin raportare la un referent identitar (cultural, istoric, social, etc.)” [Mucchielli, 2016: 18] Ca actor social raportat la un referent ideologic absurd, Manea a încercat masca unei identități exterioare, lucrând o perioadă ca inginer hidrotehnist.

Legătura cu România este făcută periodic în postcomunism, alimentând în egală măsură și speranțele și pesimismul scriitorului. Neconcretizarea unor proiecte (colegiul de la Cluj, conservarea modernă a arhivei Enescu) din cauza micilor vanități locale îl determină pe scriitor să reevalueze acest raport și să privească cu scepticism asimilarea de către patria-mamă, la care a visat de mic copil: „Poate că aceste două exemple vă conving de justetea precauțiilor cu care trebuie să evaluăm dorința și capacitatea României de a ieși din tenebroasa ei apatie, din nebuloasele ei complexe tradiționale.” [Manea, 2010: 34]

Memoria selectivă aduce în planul discursului ipostaza de „huligan decorat” a scriitorului, când a primit distincția Meritul Cultural în grad de Comandor. Venind după multe alte premii internaționale, decorația este apreciată obiectiv și rece de Manea, ca fiind „un gest convențional și tardiv”, “o simpatie ambiguă întârziată”. [Manea, 2010: 134] În schimb, i-a

făcut plăcere să-și amintească „partea luminoasă din existența românească”, reprezentată de profesori, colegi, iubiri, prieteni. Reluându-se tematica raportului cu țara, Manea își reevaluează poziția, aspirând la o reconciliere totală, dorită de ambele părți: “Nu mi-am dorit niciodată o relație ostilă cu România, cu atât mai puțin permanentizarea ei. Aș fi un nefericit obsedat de trecut, dacă nu aș reacționa la impulsurile prezentului cu luciditate, cu bun-simț, cu atenție și curiozitate.[...] Am fost silit să reflectez, în exil, și la faptul că, și atunci când mă consideram român, tot ca evreu eram perceput.[...] Cât despre reconciliere, da, ar fi de dorit. Dar cum spun americanii, «you need two for tango».” [Manea, 2010: 150]

Întrebările lui Kanterian completează cronotopul identitar cu două spații simbolice pentru structura identitară a exilatului Norman Manea: America și Germania. După ce conturează onest profilul Lumii Noi, cu atuurile și păcatele ei, identitatea de exilat și problematica asimilării sunt explicate prin intermediul intertextului, Manea citându-l pe scriitorul american Don DeLillo care explica exilul astfel: “O formă de pedeapsă pe jumătate înspăimântătoare și pe jumătate râvniță. A deveni parte din moara asimilării. A fi absorbit și încorporat și reprodus, făcut inofensiv și ireal.” [Manea, 2010: 104] Introspectându-se, Manea recunoaște că „în situația descentrată de exilat, a rămas focalizat asupra interiorității”, acolo unde vorbește și scrie în limba română. Solicitat să vorbească despre relația sa ca evreu cu Germania actuală, Manea invocă, din nou, identitatea colectivă, destinul evreiesc. Punctele de vedere pe aceeași temă ale unor personalități culturale, unele aprobate, altele contestate, devin o reflectare a eului, a propriei opinii, un fel de punere în abis a identității personale. Astfel, Germania este cea care l-a smuls din spațiul închis al dictaturii comuniste, oferindu-i o bursă de studiu la Berlin, este în același timp și țara datoare să păstreze memoria Holocaustului. Manea nu rezonază cu reprezentările populare ale Holocaustului, cu comercializarea excesivă care banalizează suferința, ci, mai degrabă ar accepta „o austeră tăcere codificată, intangibilă”, citându-l pe Beckett: „Nu există nimic de exprimat, nimic cu care să exprimi, nimic din ce să exprimi, nicio putere de a exprima și, în același timp, obligația de a exprima.” [Manea, 2010: 130]

După ce am văzut cum se raportează Manea la propria identitate exilică, vom ilustra cum este receptată de critici și cum se reflectă în operă. Ion Simuț accentuează ideea de metamorfoză a exilului în cazul lui Manea, luând drept criteriu etnia: „Dacă în 1986, opțiunea de a pleca era cea a unui cetățean român căruia îi era afectată libertatea de exprimare, în 1997, justificarea de rămâne în America este cea a unui evreu care se confrunța în

țara de origine cu un context cultural ostil.”[Simuț, 2008: 12] Din perspectiva Mihaelei Șimonca exilul american creează contextul oportun pentru interogarea și realizarea unei re-lecturi a structurii identitare: prima latură a identității o constituie „filonul autobiografic” centrat pe experiența deportării; a doua latură ar fi „susținerea adevărului integral, oricât de neplăcut ar fi” iar a treia latură stă sub semnul „burlescului și vizează circuitul totalitar” și raportul artistului cu autoritatea. [Șimonca, 2013: 8]

Dialogul aduce în planul discursului datele biografice care compun structura identitară de scriitor în exil, care și-a interogată identitatea problematică în opera sa. Întrebat de Kanterian de existența unor diferențe între receptarea din Est și cea din Vest, Manea își începe răspunsul cu un citat din Eugen Ionescu, care are rolul de a anticipa concluzia personală și de a-i reflecta mentalitatea. Până să plece din țară, păreriile criticilor au fost împărțite, textele apreciative alternând cu “reticența” și cu „reaua-voință”. Reputatele premii internaționale sunt puse în contrapunct cu nerecunoasterea de către autoritatea literară locală, Manea simțindu-se elimant, respins etnic, social-politic, cultural.

Axa temporală a interviului revine la interogarea identității. Descoperim astfel ipostaza de scriitor în exil, relaționând sincopat cu țara de proveniență dar profund cu limba. Autoanalizându-și scenariul identitar de până acum, scriitorul identifică trei componente ale unui hibrid: „M-am născut în România și m-am format în literatura română. Am debutat în românește, am scris și scriu și acum în românește. M-am născut într-o familie evreiască. Există o amprentă evreiască importantă a biografiei mele, pe care Holocaustul a adâncit-o. Trăiesc în America de douăzeci de ani.” [Manea, 2010: 171] Dacă legătura cu țara a cunoscut multe obstacole, cea cu limba română este una profund și constant asumată. Este parte din sine, de aceea, tradus, se simte înstrăinat. Limba în care creează este criteriul după care se definește un scriitor, consideră Manea: „Româna este limba interiorității mele, care a trăit cu și în mine, în toate etapele formative, adică, practic, în toată biografia, incluzând bătrânețea. Este, deci, limba mea, eul meu.[...] Tradus, chiar și bine, sunt translat, mutat, transportat în alt univers lingvistic, deci și de gândire și simțire.” [Manea, 2010: 175] .

Autoreceptarea componentei identitare iudaice trebuie analizată prin raportare la două contexte, totalitar și posttotalitar, și la cele două planuri enunțiative, discursul și istoria. Există o diferență de raportare la componenta evreiască, ceea ce în terminologia folosită de Marie Carcassonne ar reprezenta o marcă a *temporalității afective*. În comunism, din cauza ideologiei partidului unic, scriitorul este destul de reținut față de

propria iudaitate. Nici n-o afirmă, nici n-o neagă cu ostentație, dar reacționează atunci când se simte lezat. În postcomunism, vorbește deschis despre condiția de evreu, pe care și-a redescoperit-o în exil.

Prin urmare, rememorând retroactiv datele biografice care compun un scenariu identitar, scriitorul interviuat, Norman Manea, realizează o lectură a trecutului prin grila prezentului. Structurile textual-discursive cu miză identitară au evidențiat nuanțele, re poziționările, reevaluările evenimentelor din trecut. Așa cum am văzut, identitatea este un construct în continuă schimbare, sistematic supus ajustărilor, raportat la referent și la actorii situației de comunicare.

BIBLIOGRAFIE

Antofi, Simona, *Norman Manea, Textul nomad - ipostazele narrative ale identității exilice*, în *Journal of Romanian Literary Studies*, No. 5/2014, pp. 657-667

Antofi, Simona, *Înainte de despărțiri. Norman Manea și Saul Bellow în căutarea adevărurilor (ne)scrise*, în *Annales Universitatis Apulensis, Seria Philologica*, Nr. 15, Vol. 1 / 2014, pp. 61-72

Carcassonne, Marie, *Sens, temps et affects dans des récits de vie recueillis en interaction* dans *Vox Poetica*, n°1 nov. 2007, <http://www.vox-poetica.org/t/pas/carcassonne.html>, accesată la data de 16.01.2017

Deciu, Andreea, *Nostalgiile identității*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001

Demazière, **Didier**, „Quelles temporalités travaillent les entretiens biographiques rétrospectifs ?”, în *Bulletin de méthodologie sociologique*, no. 93 / 2007, pp. 5-27, disponibil la adresa <http://bms.revues.org/506> - accesată la data de 16.01.2017

Evans, Rob, „L'entretien auto/biographique et la parole”, în *Approches non francophones des histoires de vie en Europe*, No. 55, Décembre 2008, coordination du numéro José Gonzáles Monteagudo, pp. 193-222, disponibil la adresa

http://wase.urz.unimagdeburg.de/evans/Literature_Depot.html/L%27entretien_autobiographique_Paris_VIII.pdf, accesată la data de 16.01.2017

Manea, Norman, *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian*, Iași, Polirom, 2010

Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001

Simuț, Ion, *Ambiguitățile exilului*, în *România literară*, nr. 15, aprilie 2008

Șimonca, Mihaela, *Identitate fracturată, exil și anamnesis. Norman Manea, scriitor al memoriei*, în „Observator cultural”, nr. 432 / 2013 – disponibil la adresa <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=20096>, accesată la data de 16.01.2017

Todorov, Tzvetan, *Abuzurile memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999